

CSAPODY MIKLÓS

A KORUNK ÉS A HITEL GAÁL GÁBORTÓL GÁLL ERNŐIG (1936–1984)

■ *Kommunista Korunk, fasiszta Hitel, haladás és reakció, marxizmus és nacionalizmus, szocialista jövő és retrográd polgári hagyomány* – a *Korunk* alapítása és a *Hitel* megszűnése közti erdélyi magyar szellemi életnek ilyen elektronikus címkeit még a hetvenes évek elején is olvashattuk volna, ha a világháló és a kulcsszavak (*keywords*) már akkor léteztek volna. A fogalmak historiográfiája helyett célravezetőbb a két, egymást többszörösen túlélő régi ellenfél kapcsolatát vizsgálni, a kort és a félmúlt utókort, amelyben az örökség hagyományá, végül tudománnyá vált.

Gáll Ernő már negyedszázada úgy látta, hogy „a *Korunk*, az *Erdélyi Fiatalok* és a *Hitel* szerepének, a három folyóirat egymáshoz való viszonyának értelmezésében bizonyos »revízióra« van szükség [...]. Egy tárgyilagos, differenciált elemzés, amely a történetiség szellemében készít mérleget, tudatosíthatja, hogy mind az indítékok, mind a későbbi kibontakozás tekintetében az érintett irányzatok között számos interferencia létezett.”¹

A húszas évek elejétől a transzszilvanizmus állt a viták középpontjában, míg nem 1930-ban megnyílt a nemzedék frontja. Az *Erdélyi Fiatalok* „új ideológiájának” egyik meghatározója is a korai transzszilvanizmus volt, amelyben László Dezső szerint „a Romániában élő magyarság egzisztenciális érdeke nyert kifejezést”.² Méliusz József úgy látta, az erdélyiséget „a kálvinista Jancsó Béláék, velünk, európaibb és fiatalabb rebellis egzisztencialista kálvinistákkal együtt már az etika felé húzták el, és a főket helyrevarsaró szociológia felé taszították [...].”³ Céljük a „társadalomtudatosítás” volt,⁴ programjuk a reális helyzettudatra és a népszolgálatra épült. Noha a Makkai-revízió szellemét követve mindkét folyóirat kisebbségi önszerveződést sürgetett, ezt az *Erdélyi Fiatalok* alulról felfelé építkezve, a *Hitel* az értelmiség vezető szerepének fenntartásával tartotta megvalósítandónak.⁵

A *Hitel* a hősikor múltával, 1935-ben jött létre.⁶ Második folyama kinőtt a nemzedék keretei közül,⁷ „szemléletének gócéba bevitte a faji gondolatot, a kollektivitás új megfogalmazásával kísérletezett, mindezt kitartó tervszerűséggel, mint aki sejtí a jövőt, és a felszabadult Erdélyt ellenállás nélkül kívánja beilleszteni az új európai együttes csillagképletébe”.⁸ A Gaál Gábor szerkesztette *Korunk* (1931–1940) a baloldal merev, sokszor erősen elfogult folyóirata lett.⁹ „Sturm und Drang”-időszakában (1929–1932)¹⁰ szektás-balos ultraradikalizmussal támadta az „akadémizmust”, különösen a transzszilvanizmust. Marxi-lenini felfogásban ismertette az új szociológia világrámlatait, a bukaresti Gusti-iskolát, és felhívta a figyelmet „a parasztság s nem utolsósorban a román parasztság helyzetére, megelőzve ezzel minden folyóiratot – beleértve a monográfiái iskola folyóiratait is”.¹¹ Miután a történelmi materializmus terjesztését tartotta fő feladatának, empirikus társadalomkutatást sürgetett,¹² ami az *Erdélyi Fiatalok* falukutatásával és a *Hitel* szociográfiájával is találkozhatott volna, különösen hogy a *Hitel* az urbánus szférát is kutatni kívánta.¹³ Az első társadalomismertető írások a *Korunkban* láttak napvilágot, ám mint Szabó T. Attila a *Hitelben* írta: „Sajnos, e folyóirat is, miként annak idején a *Huszádik Század*, inkább általános elméletekben, mintsem társadalomunk közelebbi szemléletén keresztül terjeszti a maga világ- és társadalomnézetét. Ezért van az, hogy a *Korunkból* mindössze két tanulmányt könyvelhetünk el mint olyat, amely a társadalomkutatás körébe tartozik.”¹⁴ A korai „tényfelmérő búvárkodás” felfedezését Gáll Ernő azért kötötte Szabó T. nevéhez, mert „a rá jellemző elfogulatlansággal a társadalomkutatásunk múltját becserkésző nyelvtudós kiemelte a *Huszádik Század* tradícióját tovább éltető Gaál Gábor-i *Korunk* úttörő teljesítményét, méltatta az *Erdélyi Fiatalok* falukutató tevékenységét”.¹⁵

A *Korunk* 1933–35-ös periódusa a „következetlen népfronti törekvések” időszak volt. Bár az 1935–1937-es éveket Tóth Sándor az „antifasiszta népfront-gondolat” idejének mondja,¹⁶ 1936-ban a *Hitel*t támadta, majd a Vásárhelyi Találkozó (1937) szellemét követte.¹⁷ Az *Erdélyi Fiatalok* és a *Korunk* kapcsolatát Gaál álnéven közölt írása pecsételte meg, amely szerint „valamennyien egy tisztázatlan és kenetes, romantikusan átgyőzött *óhaj és vocativus ideológia* képviselői [...] lírai írásaikban és írásaik mögött mind. Lírai maga az osztályok, felekezetek és ideológiák feletti béke is, melyre tikkatag szájjal hivatkoznak, és epedő szemekkel néznek.”¹⁸ Jancsóék a *Korunk* szemében lenézett és naív, hamis romantika fűtötte csoportként tűntek fel, később azonban, még a szektás periódus után is fasisztának bélyegezték őket.¹⁹ Csak az „új rendiség” megjelenésével állt be velük szemben némi enyhülés, amikor a címkét már a *Hitel* kapta. A *Korunk* az *Erdélyi Fiatalok* közül csak Mikó Imrét látta szívesen,²⁰ aki Antal Márk marxista köréhez való csatlakozása után egyszerre volt megbecsült szerzője a *Korunk*nak és a *Hitel*nek, utóbbinak László Dezsővel együtt.²¹

A „nyíltan magyar Führer-ideológia után kiáltó” *Hitel*t Balogh Edgár 1936 tavaszán és őszén támadta. Mindkét írásának többszörös paradoxonja, hogy a *Hitel* hivatásrendi eszméjét a *Quadragesimo anno* (1931) keresztényszocialista korporativizmusát kisajátító fasiszta állampolitikával azonosította,²² alig egy évvel a baloldal kezdeményezte „népfronti” Vásárhelyi Találkozó előtt,²³ amelynek sorsközösséget, kereszténységet és demokráciát hangsúlyozó határozata a keresztényszocialista korporativizmus jegyeit mutatta.²⁴ A Balogh szerint is nagy igényű szemle első számában a „nyugati parancsuralmi rendszerek nyomán keres Erdélyben is kivezető utat egy magát újnak kellető szellemi irány. [...] Amikor az erdélyi magyar értelmiség táborában napról napra határozottabb a demokratikus szellemi arcvonal, akad egy ellen-zászlóbontás, amely új nemzeti vezetőrend megteremtését írja zászlajára. Valóban a lelkiismeret kérdése, hogy rámutassunk a díszmagyarba bújtatott hitlerizmus próbálkozásaira.” A rendies szemléletet Albrecht Dezső tanulmánya után a polgárosulás megtagadásának mondta, ami „a román szélsőséges jobboldal szólamaival és érdekeivel találkozik”. A célokról Venczel „fasiszta felfogású” írását idézve („a nép nem alkotóképes”) úgy látta, „a *Hitel*

vállalta magára azt a politikai feladatot, hogy a hitleri Führer-rendszer másolataként új magyar rendiség gondolatát – új nemesiség, új jobbágyközösség rideg falanszter-szocializmusát – lopja be az erdélyi magyar diákság könnyen befolyásolható lelkebe”. Miután azonban a szerzők még fiatal emberek, kifejezte reményét, hogy fejlődni fognak, hiszen „semmiképpen sem fasiszták még azok, akik itt – a fasiszta zászlóbontás árnyékában – a népegészségügyről, kisebbségi jogvédelemről, magyar képzőművészetéről értekeznek vagy vereseket írnak. A fasiszta-reakciós ideológiai tervekről a munkatársak többsége aligha tudott. Ha szót emelünk az ellen a kísérlet ellen, amely egy új magyar rendiség osztálygőgjét, parancsuralmi törekvéseit és imperialista vágyfantáziáját akarja az erdélyi magyar ifjúság hagyományos népi szellemi életébe becsempészni, tesszük ezt abban a hiszemben, hogy az erdélyi magyar ifjúság hagyományos népi szelleme ellen elkövetett feudális szellemű kultúrmerénylet a *Hitel* fiatal munkatársai és olvasói között is ellenállásra talál.”²⁵

A *Hitel* röviden felelt: „a magyarság leg-sürgősebb feladata: kutatni a szervezkedés módjait és lehetőségeit, hogy a lehetőségeknek s kívánalmaknak megfelelően ellenállóvá építhessük nemzetünket. S bár a szervezés szükségességének kérdésében aligha lehetne különbség, mégis támadások érték lapunkat hangoztatása miatt. Egy szélsőbaloldali folyóirat, a »*Korunk*« »feudális kultúrmerényletnek, díszmagyarba öltöztetett hitlerizmus« megnyilatkozásában könyveli el lapunkat. De nemcsak a baloldali lapban, hanem a velünk egy munkamezőn dolgozó »*Fiatalok*« szerkesztőinek írásaiban is jelentkezik ez a vád.”²⁶ Tamási Áron az *Erdélyi Fiatalok* népi humanizmusának, a *Hitel*ben meghirdetett újraértékelésnek és a baloldal szocializmusának összekapcsolását ajánlotta.²⁷ Balogh emiatt jóhiszemű felelőtlenséggel vádolta, ám a baloldal bizalmát fenntartotta iránta, hiszen „ilyen gondolkozással ő maga is máglyára kerülne abban az új magyar rendiségben, amelynek szószólói csöppet sem tagadják, hogy Hitlerről veszik a példát”.²⁸

Az újabb támadás a második szám „fasiszta reálpolitikáját” illetve. Balogh véleménye szerint a „szervezett nemzet-társadalom” felülről lefelé való kiépítése ellentétes a kisebbségi önszervezkedéssel, a küldetéses nemzetszervezés az úrhatnásággal pendül egy húron. „A »szervezett nemzet-társadalom« vitájában a *Hitel* »történelmi

gondolat«ával szemben a *Fiatalok* gárdája történelmi haladást képvisel.”²⁹ A Vásárhelyi Találkozó előtt Bányai László az „eleinte imperialista jellegű, tehát haladás- és kisebbségellenes nacionalizmust” népszerűsítő *Hitel*t már „pozitívista kisebbségi helyzet-felmérést” végző folyóiratként méltatta,³⁰ a Találkozó után Balogh említést sem tett róla,³¹ s egy év múltán Jordáky Lajos már csak szociográfiai forrásként idézte.³² Ezzel a két folyóirat dokumentálható „viszonya” kortársi periódusukban véget ért. A *Hitel* 1940 után is színvonalas maradt, és bár Molnár Gusztáv szerint ideológiailag idegen, steril képződménnyé vált, jelentékeny történet- és magyarságtudományi eredményeket hozott.³³ A nemzedék közéleti színre lépésére, a politikai vezetésbe való bekapcsolódásra 1940-ben került sor. Sokkal nagyobb tekintélyű és befolyásosabb tagjai lévén az erdélyi magyar társadalomnak, mint nemzedékűtsaik az anyaországnak,³⁴ a hatalmi (és generációs) őrségváltáskor sokan kerültek közülük vezető pozícióba, meghatározva az Erdélyi Párt politikáját is.³⁵ Legtöbbjük konzervatív antiliberalizmusa a népszolgálat-eszme folytatásaként az egységes, keresztény szellemű magyarság megerősítését célozta.³⁶ A többségivé vált kisebbségi elit felismerése szerint bár a közönség sorskérdéseire választ keresni alávett helyzetben is lehet, megoldásukat csak a többségi helyzet teszi lehetővé. A hatalmi pozíció ezért volt kulcskérdés számukra.³⁷

A Gáll Ernő szerkesztette *Korunk* (1957–1984)³⁸ a magyarországi „írósztárij” idején alakult újjá, amikor a magyar elit számottevő engedményekre készítette a román vezetést. Gáll 1937-től közölt a *Korunkban*,³⁹ Buchenwaldból való hazatérése után az *Igazság* főszerkesztője, 1949-től a Bolyai Tudományegyetem filozófiaprofesszora lett. Ő maga és neki köszönhetően a *Korunk* a hatvanas években jutott el a két háború közti erdélyi magyar eszmetörténet örökségéhez. Gáll később úgy vélte, hogy e hagyatékban olyan erkölcsi modellre talált, „amely – miközben cselekvésre buzdít – a fanatizmustól is megszabadít. Márpedig erre az ötvenes évek végén, a hatvanas évek elején sokunknak égető szüksége volt. Az egyén döntéséből, szabad választásából fakadó s a reménytelenséggel dacoló elköteleződés a nemzetiségi feladatvállalás szempontjából is dinamizáló magatartásmintát kínált. Az *Erdélyi Fiatalok* s a *Hitel* meghirdette értelmiségi népszolgálat korszerű variánsában

nélkülözhetetlen morális fogódzóként szolgálhatott.”⁴⁰ Önrevíziója után azt is leírta, hogy „a *Romániai Magyar Szó* 1949. november 27-i számában a »nemzeti nihilizmus« ellen hadakozva Makkait és Tavaszyt teszem felelőssé az – értelmezésem szerint – önfeladást sugalló nézeteik miatt, az *Irodalmi Almanach* 1951. 2. számában pedig a »nemzeti egység« nacionalista politikájának – általam megjelölt – képviselőit pellengéreztem ki.⁴¹ Visszamenő hatállyal a »nemzeti egység« legitimálásában marasztalom el a transzszilvanizmust, és bírálom Márton Áronnak egyik 1935-ben írt cikkét. Ügyészi kirohanást intéztek Tusa Gábor 1942-ben piacra került *Harcunk Erdélyben magyarságunkért* című könyve ellen, a *Hitel*t pedig fasiszta folyóiratként bélyegeztem meg. Újraolvasva őket, kevés elégtétellel nyugtázhattam, hogy annak idején igazán senki sem leplezhetett volna le a Zsdanov megbélyegezte »fogatlan vegetarianizmus« miatt. Az elfogultság, a felületesség, az ideológiai címkézések tekintetében ezek az írárok az uralkodó műfajba és stílusba illeszkedtek be tökéletesen.”⁴²

László Dezső azt vallotta a börtönben, hogy 1940–1944 között az ifjúság „keresztény magyar szellemben és fasiszta magyar szellemben való neveléséről” gyakran írt olyan „fasiszta lapokba, mint a *Székely Nép*, *Pásztortűz*, *Hitel* [...]”.⁴³ Később azonban: „A kihallgatást vezető főhadnagy urat kértem, hogy a fasiszta kifejezés helyett írjon profasisztát. Erre az a tény bátorított föl, hogy a népi demokráciának hivatalos sajtójában az Erdélyi Párt, szemben a nyilas és Imrédy-párttal, mint profasiszta párt szerepelt. 1948–1950 között az *Irodalmi Almanachban* egy jelentős demokratikus író, a neve most nem jut eszembe, foglalkozott az erdélyi magyar élet 1944 előtti tényeivel, és engemet harmadik utasnak nevezett, azaz olyan valakinek, aki a kommunizmus és a fasizmus között egy harmadik utat keresett, s aki mindkét oldallal szemben, de mindkettő hatása alatt is valami újat keresett”.⁴⁴ A „demokratikus író” Gáll Ernő, az említett írás az *Almanach* brosrújája volt.

Az új *Korunk* programcikkében⁴⁵ „Gustira hivatkozva, Braun Róbert s az *Erdélyi Fiatalok* hagyományát is ébresztgetve – az erdélyi valóság, az új *Metamorphosis Transsylvaniae* tudományos nyomon követését szorgalmaztam. Ez a felhívás azonban sokáig csupán jó szándékú buzdítás maradt; a társadalomkutatás reneszánsza még váratott magára. Egyrészt hiányoztak a felké-

szült kutatók, másrészt a hatalom is tilalomfákkal kerítette be a hétköznapi életet. Nem engedte, hogy a meztelen valóságot felmutassák. A közelmúltban [a '90-es évek elején – CS. M.] – Venczel József, a modern erdélyi társadalomkutatás megalapozója, a *Hitel* című folyóirat egyik spiritus rectora emlékének felidézésére készülve – tudomásul kellett vennem, hogy a folytatandó előzmények, az életre galvanizáló hagyatékok között nem említettem (az akkor bebörtönzött) Venczel névéhez fűződő önismeretet. E mulasztás mellyén – a döntő külső tiltás mellett – szívósan megtapadó előítéletek húzódtak meg. Ezeket csak évekkel később sikerült felszámolnom, s ez a fordulat bennem s a lap munkatársaiban energiákat szabadított fel.”⁴⁶ Amennyire igaz volt, hogy Gusti módszerét az *Erdélyi Fiatalok* és a *Hitel* tette a magyar falukutatás megbecsült eljárásává, annyira igaz volt az is, hogy Gusti emlegetése mindig hasznos politikai menlevélnek bizonyult.

Gáll kezdetben a hajdani *Korunk* városi munkásszociográfiáját kívánta felelészteni. „A konkrét társadalomkutatást az életidegen dogmák ellenszerének, amolyan újabb »csatakiáltás«-nak szántam, mint amilyen Jásziék és a magyarországi népi irányzatú szociográfusok idején volt. Mai olvasatban kitűnik, hogy még nem szorgalmaztam külön a nemzetiségi önismeretet elősegítő búvárkodásokat [...]”⁴⁷ Miko szociográfiáját⁴⁸ és az *Erdélyi Fiatalok*at hamarosan emlegetni kezdte, a *Hitelre* azonban nem utalt. „E téren még régi elfogultságok foglya maradtam, s ezeknek nyomai a romániai szociológia történelmével foglalkozó, akkoriban megjelent könyvemben is megtalálhatók.”⁴⁹ Az 1968 utáni fellendülés idején a reformszocializmusnak, az etnikai reneszánsz koncepcióinak és „az erdélyi önismereti hagyományoknak (Erdélyi Fiatalok, Hitel) az egybeötvözésére tettem kísérletet”.⁵⁰ 1969-ben már úgy tekintett vissza, hogy „a *Korunk* tett egyet-mást a közelmúltban mellőzött vagy szűkkeblűen értékelt írók és költők örökségének újrafelfedezéséért. Adósságunk a két világháború közötti Erdély bölcséleti-társadalomtudományi gondolkodásának modern marxista elemzésében azonban egyre nyomasztóbbá válik. A transzszilvanizmusnak, Tavasz Sándor »kisebbségi etikájának«, a bizonyos »kisebbségi szociológiának«, az *Erdélyi Fiatalok*, az *Erdélyi Múzeum*, a *Magyar Kisebbség* és a *Hitel* társadalomfeltáró tevékenységének objektív számbavétele nem várható sokáig magára.”⁵¹

Mindenekelőtt szólni kellett róluk, aminek ma sem túlbecsülhető rehabilitációs jelentősége volt. Az értékeket visszacsempésző fokozatos „ideológiai rehabilitációt” a román pártállami hatalom egyik magyar intézménye hajította végre, amely maga is a hatalom kegyéből létezett. A rehabilitációs övezet folyamatos kiterjesztését, a határmezsgyék óvatos kitolását célzó politikai tojástánc nem volt lehetséges engedmények nélkül. A hagyomány „legalizálásának” e szakaszában is meghatározó szerepet játszott a transzszilvanizmus, melynek ösztönzéséről Gáll eleve végén ezt írta: „a dogmatikus szendergéssből való – eléggé hosszú, megtorpanásoktól, visszaesésektől sem mentes – ébredésben az »verdélyi gondolat« és képviselőinek elfogulatlan értékelése ösztökélő tényezőként hatott. Mint önévizióm alapvető összetevője stimulálta a nyitást más eszmevilágok és orientációk felé. A dialógusra való készségemet erősítette, s ugyanakkor a párbeszéd nélkülözhetetlenségét is igazolta számomra. Visszafordíthatatlanná tette a kizárólagos, öntelt és csalhatatlanságra igényt tartó felfogásokkal, szemlélettel való szakítást. A prekoncepciók s a felületes olvasatok meddőségéről/erkölcs-telenségéről győzött meg. *A szellem felelőségére intett és oktatott*. Megkülönböztetett fontosságú szerepet játszottak e folyamatban azok a személyes, esetenként barátságig mélyülő kapcsolatok, amelyeket az Erdély-tudat még élő hordozóival – a magam damaszkszi útján – kialakítanom sikerült. Felejtethetlenné maradtak számomra a László Dezsővel való találkozások és beszélgetések, s mindmáig jótékonyan munkál bennem a »Venczel-modell« kisugárzása.”⁵²

A rehabilitációs recepció azonban még a régi *Korunk* vágányain futott; Tóth Sándor szerint mindazok, akik az *Erdélyi Fiatalok* közül „az úri demagógia hatása alatt behódoltak, bevonultak a magyarpárti kisebbségi intézményekbe, ahol – egyéni számításaikat megtalálva – gyérülő szociográfiai tevékenységüket egy profasiszta orientáció szolgálatába állították (főként a *Hitel* lapjain)”.⁵³ Bár az *Erdélyi Fiatalok*at Gáll alaposabban ismerte, jobban vonzotta a *Hitel*, mivel úgy látta, hogy önismereti programja a társadalmi állapotok felmérését célozta akkor is, ha „munkásságukra óhatatlanul rányomta bélyegét az ideológia, amelynek forrásvidéke igen közel terült el a korporatív beütésű elit-eszmekörhöz”.⁵⁴ Noha Venczel tanulmánya, a *Dimitrie Gusti és az erdélyi falukutatók* 1970-ben már megjelenhetett,⁵⁵ tovább vára-

tott magára „a magyar társadalmi és kulturális áramlatok, intézmények és folyóiratok új kritikai leltározása. E problémakört érintő, megjelent tanulmányok (Balogh Edgár, Méliusz József, Nagy György, Tóth Sándor és mások írásai) jelzik, mi minden vár kibányászásra, többek között a *Korunk*, a *Magyar Kisebbség*, a *Hitel*, az *Erdélyi Helikon*, az *Erdélyi Fiatalok* és az *Erdélyi Múzeum* monografikus feldolgozásával.”⁵⁶ László Dezső *Erdélyi Fiatalok*-írása 1974-ben látott napvilágot.⁵⁷

A hetvenes évek elején a kisebbség kulturális önszemléletét újraalapozó, radikális önismereti változásokhoz vezető viták zajlottak.⁵⁸ Bretter György munkássága mellett korszakos jelentőségűnek bizonyultak azok a kérdések, amelyeket Gállnak a hagyomány ismeretére építő erkölcsfilozófiája vetett fel. Konceptiója a harmincas évek „kisebbségi humánumának”, László Dezső felfogásának modern folytatásaként a kisebbségi helyzet értékteremtő mivoltát állította középpontjába.⁵⁹ „A sajátosság méltóságának” rövidesen közkeletűvé lett etikai, irodalmi, közgondolkodási kategóriájában⁶⁰ kimondta, hogy „az egyéni méltóság mai növekvő értékét főként a kollektív méltóság kiteljesedése biztosíthatja. Az egyéni méltóság ugyanis többé-kevésbé csorbát szenved, ha az a közösség, amelynek tagjai vagyunk, jogfosztás, diszkrimináció vagy méltánytalan elbánás tárgyává válik. Ha perspektívát és reményt veszítve feladja önmagát és jövőjét. Nincs megalázóbb, nincs demoralizálóbb az ájult magatehetetlenségnél [...]”⁶¹ A sajátosság méltósága, bár „tisztán egyéni elemétől teljesítmény” maradt,⁶² vízválasztóhoz vezetett: nyilvánvalóvá vált, hogy a demokrácia, a szabadság és az autonómia éppen a közösségnek nevezett társadalmakból hiányzik. A fiatalabbak közül Aradi József tette fel a kérdést: „Ismerjük-e az *Erdélyi Fiatalok*, a *Hitel* nemzedéki szociografizálásának tényleges eredményeit, az *Erdélyi Múzeum* és az Erdélyi Tudományos Intézet kiadványait [...]?”⁶³ Az idősebbek közül Fábrián Ernő azt felelte rá, hogy még mindig „többé-kevésbé a tabuk közé sorolható az *Erdélyi Fiatalok* és a *Hitel* ideológiai iránya, Németh László és a népi írók hatása”.⁶⁴

A hetvenes években jött el az ideje annak is, hogy a *Korunkban* „a nemzetiségi önsmeret, a nemzetiségtudományi törekvések felkarolásával valóban alkotó, a lap jellegét alapvetően meghatározó hivatást töltésünk be [...] olyan honi hagyományok, előzmények tudatosabb és következetesebb kiaknázására lett volna szükség, mint amilyeneket

az *Erdélyi Múzeum*, a *Magyar Kisebbség* és a *Hitel* számos közleménye kínált”.⁶⁵ Ekkoriban zajlott a vita az irodalomközpontúságról. „Az *Erdélyi Fiatalok*, majd a *Hitel* szerkesztői (hogy a *Korunkat* ne is említsem) már a harmincas évek derekán a modern társadalomtudományok felé való fordulást sürgették, s ezt a váltást kisebbségpolitikai érvekkel támasztották alá. A hatvanas évek végén – az újra felfedezett kisebbségi helyzet, problematika és örökség ösztökélésére is – elkerülhetetlennek tűnt, hogy művelődésünk korszerű tagolódását elősegítendő a tudományokra nagyobb figyelmet fordítsunk.”⁶⁶ Gáll a Forrás-nemzedékek színre lépésekor azt is felismerte, hogy „a hatalom elviselhetetlenség fokozódó nyomásával szemben sajátos generációs ellenállás is jelentkezett [...] az – elég későn – szerzett ismeretek egyrészt megerősítették a régi társadalomtudományi fogalomtáram további bővítésére irányuló igyekezetet, a pluralizmus keresését, másrészt a honi nemzedéki párbeszéd nélkülözhetlenségét még inkább elfogadtatták velem. A dialógus híveként ebben a véleménycserében a nemzedéki stafétának, illetve a nemzetiségi/kisebbségi művelődés önvédelmének hatékony eszközt véltem megtalálni.”⁶⁷ Mivel a hagyomány éppen felfedezőire gyakorolta a legnagyobb hatást, nagy része lehetett abban is, hogy a hetvenes években az elmélet kilépett a szakfilozófiából. Nemcsak az irodalomnak adott ihletést, hanem ráirányította a figyelmet a morálfilozófia és a kisebbségi ideológia fontosságára is. Az évtized új nemzedékének elzártsága ellenére elmélyült tudása, világirodalmi tájékozottsága mintegy visszafordult saját történetéhez: ethosz és elmélet összefonódásával, nyelvfilozófia és praxis, egyén, társadalom, szabadság és demokrácia pátosztalan önreflexiója visszatálalt saját közösségébe, ami rávetült a hagyományra is. Gáll Ernő a megszakított folytonosságot ennek ösztönzésével teremtette újjá.

Az *Erdélyi Fiatalok*, sokkal ritkábban a *Hitel* a hetvenes évek eleji *Korunkban* a már egyre kevésbé elmarasztaló ideológiakritika, irodalom- és esztétörténet tárgya volt. Balogh Edgár, Bányai László, Demeter János, Jancsó Elemér, Kacsó Sándor, László Dezső, Mikó Imre, Szemlér Ferenc anyagaiban feltűnt a levélközlés és az emlékezés is. Gáll különös tiszteletet érzett Venczel József iránt; „a börtönből való hazakerülése után meleg bizalmi-baráti viszonyba kerültem vele. Jólesik visszagondolni arra, hogy szerepem volt rehabilitálásában és abban, hogy

tudományos kutatóként ismét közölhetet, ⁶⁸ majd pedig visszakerült az egyetemre. Bár csak minden esetben sikerülne régi hibákat jóvátennünk... ⁶⁹ A folyamatos önrevízió folyamán „szerettem volna kiigazítani – írta 1983-ban Bugnariunak – a magam hibás megítéléseit bizonyos – ellentmondásos jellegű – írástudókkal és irányzatokkal kapcsolatban (Tavaszy, Venczel, a transzszilvanizmus, a *Helikon*, az *Erdélyi Fialatok*, a *Hitel* stb.). Azokat az »ítéleteket«, amelyeket az 50-es években fölöttük kimondtam, a türelmetlen szekterianizmus indítatására fogalmaztam meg, de ott volt bennük a természetes ellenérzés mindama felfogásokkal szemben, amelyekről feltételeztem, vagy amelyekkel kapcsolatban úgy éreztem: bizonyos mértékben hozzájárultak a nacionalista méreg szétterjedéséhez [...] az egyetlen tudományos és ugyanakkor realista magatartás a filozófiai, szociológiai, politológiai, kulturális örökség igényes kritikai értékelése marad [...]” ⁷⁰ Még nyíltabban fogalmazott Pusçariunak: „A marxizmus nem panacea universalis [...]. Rá kellett jönnöm, hogy az *Erdélyi Fialatok*, a *Helikon*, a *Hitel* oldalain sok olyasmi jutott nyomdafestékhez, amit nemcsak érdemes, de szükséges is mai szemmel újraolvasni és bírálatalag időszerűsíteni.” ⁷¹

Az *Erdélyi Fialatok* a *Hittel*lel együtt majdnem teljes polgárjogot nyert a *Korunk*-

ban Gáll szerkesztése idején. Mi volt ennek tartalma és tágabb jelentése? A *hagyomány* mint a saját múlt keresésének önreflexiók gesztusa és a *tudomány*, az önismereti értékek felkutatásának kényszere. A rehabilitációs recepciót a kisebbségi ethosz újrafogalmazása követte.

A harmadik *Korunk*-folyamban a két folyóirat és mozgalom öröksége egyszerre jelenti a *hagyományt* és a *tudományt*. Az arány azonban végletesen és valószínűleg végleg módosult. A szaktudományon túli, a mentalitást is valamennyire formálni kívánó szerepkör ugyanis a szerkesztés szándékaitól immár függetlenül háttérbe szorulni látszik. A filológiai prezentáció már a közelmúlté, a tárgykört sokan már feltártanak vélik, holott csupán arról van szó, hogy eleven örökségnek mondunk valamit, amiről a valóságban csak a szakma tud. Míg hasznosításukért Gáll Ernő idején nemzedékek jelesei küzdöttek, addig az elmúlt húsz évben e hagyatékokat is fogyó érdeklődés kíséri. Az önismereti törekvéseket a diktatúra tiltotta, pedig akkor még lett volna kinek, ma pedig, bár szabadon lehet kutatni őket, a két háború közti nemzedékek teljesítménye a tudomány parciális területét képezi. A jobbára érthető érdektelenség a nemzeti hagyományok nemzedéki megítélésével is összefügg.

■ JEGYZETEK

1. Gáll Ernő: „*Szabadon lebegő*” vagy gyökeret eresztő értelmiség? In: *Kelet-európai írástudók és a nemzeti-nemzetiségi törekvések*. Kossuth Könyvkiadó. Bp., 1987. 126. Kiemelések itt és a továbbiakban: az eredetiben – CS. M.
2. László Dezső: *Világnézetünk apológiája*. Erdélyi Fialatok 1938. I. negyed. 7.
3. Méliusz József: *Szobor helyett irodalomszociológia...* In: *Az illúziók kávéháza*. Vallomások 1966–1971. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1971. 177–178.
4. Ligeti Ernő: *Súly alatt a pálma*. Egy nemzedék szellemi élete. 22 esztendő kisebbségi sorsban. Fraternitas RT. Kolozsvár, é. n. [1941] 144.
5. Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás és alkalmazkodás között*. A romániai magyar kisebbségi elit politikai stratégiái (1931–1940). Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2007. 144.
6. Kéki Béla szerint az *Erdélyi Fialatok* másokat kirekesztő protestáns kizárólagossága vezetett a *Hitel* létrejöttéhez. I. Hajdú Farkas-Zoltán: *Beszélgetések a Hitelről*. *Korunk* 1992. 4. 89–90.
7. Mikó Imre: *Huszonkét év*. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig. Studium, Bp., 1941. 190–191. A *Hitel*t 1935-ben Makkai László (1914–1989) és Venczel József (1913–1972), 1936–44-ben Albrecht Dezső (1908–1976), Kéki Béla (1907–1993), Venczel József és Vita Sándor (1904–2004) szerkesztette. A két folyam repertóriumát I. Záhony Éva: *Hitel*. Kolozsvár 1935–1944. II. kötet. Bethlen Gábor Könyvkiadó, Bp., 1991. 405–442.
8. Ligeti Ernő: i. m. 147.
9. Gaál Gábor (1891–1954) 1931 szeptemberétől 1940 szeptemberéig állt a folyóirat élén; „már 1927-ben munkatársa voltam, végleges szerkesztését azonban csak 1929 óta vittem. Ettől kezdve a lappal együtt fejlődtem és tisztultam odáig, hogy a lap az illegális párttal már a harmincas évek elején felvette a kapcsolatot [...]” Idézi Balogh Edgár: *Itt és most*. Tanulmány a régi Korunkról. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár-Napoca, 1976. 49.
10. Tóth Sándor: *Rólunk van szó*. Tanulmányok. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1980. 244.
11. Bányai Imre: *A D. Gusti-féle román szociológiai iskola*. *Korunk* 1936. 6. 491.
12. Gáll Ernő: *Tegnap és mai önismeret*. Esszék, tanulmányok. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1975. 127–128.
13. Vallasek Júlia: „*Hinni és hihetni egymásban*” (*Hitel*). In: *Sajttörténeti esszék*. Négy folyóirat szerepe 1940–1944 között az észak-erdélyi kulturális életben. Kriterion Könyvkiadó, Kvár, 2003. 60–61.

14. Szabó T. Attila: *A transylvan magyar társadalomkutatás*. Hítel 1938. 1. 14. A szóban forgó írások: Turnowsky Sándor: *Adatok a vidéki munkásság életéhez* (1929. 1. 81–89; 2. 165–170; 3. 265–270.) és Dezséri György (Jancsó Elemér): *A mai erdélyi magyar középosztály* (1935. 2. 115–123.).
15. Gáll Ernő: *Számvetés*. Huszonhét év a Korunk szerkesztőségében. Komp-Press – Korunk Baráti Társaság, Kvár, 1995. 146.
16. Tóth Sándor: *Rólunk van szó*. 247.
17. Uo. 312.
18. Bolyai Zoltán: *Erdélyi Fiatalok*. Korunk 1930. 3. 218.
19. László Dezső *Akarom: tisztán lássatok* (1933) c. könyvéről Szabó Sándor: *Széchenyi István és a magyar jelen*. Korunk 1933. 5. 417–418., (sz. m.) [Méliusz József]: *A Széchenyi ébresztők*. Uo. 1933. 6. 490–492. és M. N. J. [Méliusz (Nelovánkovics) József]: *Indulás*. Uo. 1933. 9. 701.
20. Első írása a *Hítel*-ben: *A romániai magyar kisebbség panaszai a Nemzetek Szövetsége előtt* (1936. 3. 197–223.), utolsó írása a régi *Korunk*-ban: *A francia néppfront* (1936. 7–8. 646–648.).
21. A *Hítel*-hez való „sodródásuk” okát Szász István Tas az *Erdélyi Fiatalok* megszűnésében, Észak-Erdély visszacsatolásában, a lap tudományos igényességében, gyorsan kialakult magas presztízsében és a közlés lehetőségében látja. *Beszédes hallgatás, avagy három Hítel, és ami utána következett*. Kriterion Könyvkiadó, Kvár, 2007. 150–151.
22. Balogh Margit: *A KALOT és a katolikus társadalompolitika 1935–1946*. Társadalom- és művelődés-történeti tanulmányok 23. MTA Történettudományi Intézete, Bp., 1998. 18–20.
23. [Dr.] László Ferenc: *Mi is történt a Vásárhelyi Találkozón 1937-ben?* Korunk 1997. 3. 376–380.
24. Ablonczy Balázs: *A visszatért Erdély 1940–1944*. Jaffa Kiadó, Bp., 2011. 31.
25. Balogh Edgár: *Új magyar rendiség szószólói Erdélyben*. Korunk, 1936. 4. 284–290.
26. *A Hítel és a cselekvő fiatal magyarok*. Hítel 1936. 2. III.
27. Tamási Áron: *Cselekvő erdélyi ifjúság*. In: *Virrasztás*. Révai, Bp., 1943. 280–287.
28. *Tamási Áron és a cselekvő erdélyi ifjúság*. Korunk 1936. 5. 461–464.
29. Balogh Edgár: *„Szervezett nemzetársadalom” kétféle nézetben*. Uo. 1936. 9. 758–761.
30. Bányai László: *Erdélyi ifjúsági parlament*. Uo. 1937. 7–8. 659.
31. Balogh Edgár: *A Marosvásárhelyi Találkozó*. Uo. 1937. 11. 974–977.
32. Jordáky Lajos: *A cluj-i ipari munkásság*. Uo. 1938. 3. 240.
33. Molnár Gusztáv – Hajdú Farkas-Zoltán: *„Ki itt kilépsz, hagyj fel minden reménnyel!”*. Uo. 2002. III. f. 6. 55.
34. Bibó István: *Erdély közszelleméről*. Közreadja Bárdi Nándor. Uo. 1993. 1. 13.
35. *Erdély a magyar képviselőházban*. Az Erdélyi Párt kiadása. Kvár, 1942. és Balázs Sándor: *Mikó Imre. Élet- és pályakép*. Kéziratok, dokumentumok (1933–1968). Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2003. 95–147.
36. Csapody Miklós: *László Dezső és a zsidókérdés (1940–1944)*. Református Szemle, 2011. 6. 611.
37. Ablonczy Balázs: i. m. 231–231.
38. Gáll Ernő (1917–2000) 1957 februárjától 1984 szeptemberéig működött főszerkesztőként.
39. Gáll Ernő: *A mai magyar szociográfia és irodalom*. Korunk 1937. 5. 406–410.
40. Uo: *Számvetés*. 112.
41. Uo: *A „nemzeti egység” nacionalista politikája – az osztályellenség fegyvere*. Irodalmi Almanach 1950. 2. 72–94.
42. Uo: *Számvetés*. 23–24.
43. László Ferenc: *A „harmadik út” áldozata*. László Dezső állambiztonsági ügyiratai (1948–1955). In: *László Dezső emlékezete (1904–2004)*. Szerk. Cseke Péter. Polis Könyvkiadó, Kvár, 2004. 167.
44. Uo. 174–175.
45. Gáll Ernő: *Társadalmi valóság és társadalomkutatás*. Korunk 1957. 1. 7–17.
46. Uo: *Számvetés*. 70–71.
47. Uo: *Előzmények, rajtolás és tűzkeresztség*. Korunk, 1991. 3. 348.
48. Mikó Imre: *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*. Az Erdélyi Fiatalok falu-füzetei 4. Cluj-Kolozsvár, 1932.
49. Gáll Ernő: *A Venczel-modell vonzásában*. Korunk 1993. 11. 120. Említett műve: *Sociologia burgheză din România*. Editura de Stat pentru Literatură Politică, Buc., 1958. Magyarul: *A romániai polgári szociológia*. Kritikai tanulmányok. Politikai Kiadó, Buk., 1958.
50. Uo: *Számvetés*. 102.
51. Gáll Ernő: *Szilveszteri párbeszéd*. Korunk 1969. 1. 113.
52. Uo: *Kisebbségi elit a hagyomány és a modernizáció feszültségében*. Tisztatáj 1999. 1.
53. Tóth Sándor: *Adalék a szociográfia marxista bírálatának történetéhez*. Korunk 1963. 8. 1042.
54. Gáll Ernő: *Társadalomtudomány és önismeret*. Uo. 1969. 6. 827–828.
55. Uo. 1970. 6. 821–825.
56. Gáll Ernő: *Nemzet és nemzetiség szociológiai nézetben*. Uo. 1970. 10. 1259.
57. Uo. 1973. 6. 923–929.
58. Csapody Miklós: *Értelem és remény*. Tíz év fiatal erdélyi magyar irodalma (1977–1987). In: *Erdélyi Fénys*. Tanulmányok és kritikák. Korona Kiadó, Bp., 2007. 174.
59. Gáll Ernő: *A „kisebbségi humánus”*. In: *A humanizmus viszontagságai*. Politikai Könyvkiadó, Buk., 1972. 288–301.
60. Uo: *A „felemelt fő” dramaturgiája és filozófiája*. Korunk 1978. 6. 449–457; *A sajátosság méltósága, és ami mögötte van*. In: *Pandora visszatérése*. A reményről és a méltóságról. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1979. 268–294.
61. *Pandora visszatérése*. 292.

62. Poszler György: *Életmű és emlékkönyv*. Korunk 2006. 3. 94.
 63. Aradi József: *Kérdések a változó szociográfiáról*. Korunk 1979. 6. 441.
 64. Fábrián Ernő: *Eszmetörténet, irodalomtörténet*. Uo. 1982. 3. 190.
 65. Gáll Ernő: *Előzmények, rajtolás...* 350.
 66. Uő: *Számvetés*. 72–73.
 67. Uo. 177–179.
 68. Venczel írásai a Korunkban: *A statisztika és a társadalomkutatás határán*. 1969. 6. 834–838; *Dimitrie Gusti és az erdélyi falukutatók*. 1970. 6. 821–825. és *Demográfiai gondok a társadalomkutatásban*. 1971. 9. 1281–1287.
 69. *Gáll Ernő levele Ódor Lászlóhoz*. Kolozsvár, 1981. november 6. *Levelek 1949–2000*. S. a. r. Gáll Éva és Dávid Gyula. Vál. Horváth Andor. A bevezető tanulmányt írta Salat Levente. Korunk–Komp-Press Kiadó–Napvilág Kiadó, Kolozsvár–Bp., 2009. (a CD-mellékleten)
 70. *Gáll Ernő levele Tudor Bugnariuhoz*. Kolozsvár, 1983. február 28. *Napló I. 1977–1990*. S. a. r. Gáll Éva és Dávid Gyula. Az előszót írta Gálfalvi Zsolt. Polis Könyvkiadó, Kvár, 2003. 419.
 71. *Gáll Ernő levele Francisc Păcurariuhoz*. Kolozsvár, 1984. január 16. *Levelek...* 446–447.

EGY 1957-ES IRODALMI VITA és a dogmatikus irodalomszemlélet erdélyi színeváltozása

Az írói szabadság:

„gyom, amit irtani kell”?!

■ Az SzKP 20. kongresszusán elhangzott hruscsovi „titkos beszéd” Romániában nem vált ismertté. A pártalapszervezetekben a moszkvai küldöttség – későre közreadott és manipulált – jelentését dolgozták fel. Ez szolgált alapul a tartományi pártbizottságok kulturális osztályain lezajlott kiértékeléseknek, az 1956. június 18. és 24. között megtartott romániai írókongresszus előkészítésének. Ennek során az Írószövetség lapja, a *Gazeta literară* Szabédi Lászlót és Nagy Istvánt is megszólaltatta, az *Utunk* pedig Székely János, Sütő András, Földes László gondolatait adta közre *Az írókongresszus előtt* címen.

„A kongresszusnak egyértelműen ki kell mondania – fejtette ki Szabédi –, hogy az irodalom főszereplője az író, és nem a szerkesztő, a propagandafelelős vagy bármilyen más irányító. [...] Az irodalmi élet főszereplője az író, mivel ő az irodalmi alkotás szerzője, ami természetesen nem jelenti azt, hogy az irodalmi kérdésekbe az írón kívül senki más nem avatkozhat bele. Hozzászólhatnak, illetve hozzá is kell szólítani az olvasóknak, a kritikusoknak, a szerkesztőknek és bárki másnak. Az irodalomnak azonban vannak olyan vetületei, amelyek csakis az írókra tartoznak. Ilyen mindenekelőtt a művészeti alkotás, az ötlettől annak kivitelezéséig. Ez márpedig az író dolga, senki másé.”¹

Székely János, miután jelezte a hivatalostól eltérő véleményét, a kongresszustól annak a leszögezését várta, hogy „az írásért az író felelős, nem pedig [...] a szerkesztő”. Várta a „minden valóságtól elrugaszkodott s egyben irodalmon kívüli szempont eltávolítását a kritikából”.²

Az Írószövetség kolozsvári fiókjának vezetője, Nagy István az „előítéletek”, a „tartózkodás”, a „megfélemlítettség” alóli felszabadulás légkörében nézett a kongresszus elé. Csakhogy a kolozsvári és marosvásárhelyi írók őszi tanácskozásán – 1956. szeptember 29–30-án – egyértelműen kiderült, hogy az „előítéletek” nem voltak alaptalanok, a „megfélemlítettség” országos méreteket öltött, a sztálini típusú diktatúrának pedig leginkább a magyarok voltak kitéve.³

Kovács György hírhedtté vált írása – *Gyom, amit irtani kell* – június 14-én jelent meg az *Előrében*, június 15-én a *Gazeta literară*-ban. A párt magyar nyelvű szöcsöve ezzel a „diabolikus” felcímmel vezeti be a fiatal íróársak elleni támadást: K. Gy. „hűséget tesz az irodalom pártideológiai tisztasága mellett és az osztályharc megszüntetése, valamint a liberalizációs kísérletek ellen”. Írásának lényege: le kell számolni azokkal, akik „a dogmatizmus elleni harc ürügyével a polgári ideológia tételeit” szeretnék „belopni az ideológiai arcvonalba”.

A címben szereplő metafora „az irodalmat megmérgező liberalizmus”-ra, a fiatalok